

Karol Franczak 
Uniwersytet Łódzki

Od redaktora:

Społeczeństwo we współczesnych narracjach medialnych i popkulturowych

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.4.01>

Abstrakt W pierwszej części wprowadzenia do tomu *Społeczeństwo we współczesnych narracjach medialnych i popkulturowych* sproblematyzowano specyfikę kategorii „narracja” – jako kulturowo-politycznego pojęcia używanego w dyskursie publicznym i jako kategorii badawczej. Omówiono także teoretyczne konteksty obecności pojęcia „narracji” w socjologii i naukach o komunikowaniu. W części drugiej wprowadzenia scharakteryzowano zakres tematyczny tomu, który odzwierciedla zróżnicowanie problemów i wielość ujęć rozpowszechnionych wśród badaczy zainteresowanych społeczną wiedzą ucieleśnioną w opowieściach produkowanych przez współczesną kulturę.

Słowa kluczowe narracje, elity symboliczne, sfera publiczna, analiza kultury, badania mediów

Karol Franczak, socjolog i kulturoznawca, adiunkt w Zakładzie Badań Komunikacji Społecznej Instytutu Socjologii UŁ. Zajmuje się problematyką władzy i komunikacji, sfery publicznej oraz analizą działalności współczesnych elit symbolicznych. Autor książki *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością* (Universitas 2013). Publikuje w czasopismach naukowych oraz w prasie społeczno-kulturalnej, m.in. „Odrze” i „Tygodniku Powszechnym”.

Adres kontaktowy:

Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41
90-214 Łódź
e-mail: karol.franczak@uni.lodz.pl

Kamil Bałuk – reporter piszący o współczesnej Holandii, ale i dyplomowany socjolog – na profilu znanego portalu społecznościowego relacjonował niedawno rozmowę z niderlandzką znajomą, która wyrażała zdziwienie pewną specyficzną cechą polskich i węgierskich mediów:

– Dlaczego kiedy mówisz o mediach i polityce w Polsce, używasz słowa „narracja” – zapytała mnie holenderska dziennikarka. – Na Węgrzech było to samo, tamtejsi dziennikarze mówili: „Aaa, to taka narracja, w ich narracji to oznacza że...”. Jakby istniały jakieś zwalczające się, równoległe rzeczywistości. Nie do końca rozumiem. W Holandii tak nie mówimy. Są różne opinie, ale przecież fakty

to fakty. Co do faktów każdy racjonalny człowiek się zgadza. Nie można mieć własnych, alternatywnych faktów.

Powyższą anegdotę potraktować można jako umowny punkt wyjścia dla zamieszczonych w prezentowanym numerze „Przeglądu Socjologii Jakościowej” artykułów. W ostatnich latach powszechne użycie pojęcia „narracja” – często powierzchowne i schematyczne – uzyskało bowiem w polskim dyskursie publicznym sankcję pozornej oczywistości. Z jednej strony można usłyszeć postulaty szukania i kreowania za pomocą tej kategorii nowych tożsamości zbiorowych oraz nawoływanie do wypracowania alternatywnego języka opisu kondycji współczesnego społeczeństwa, głoszone przez intelektualistów, dziennikarzy i publicystów. „Królestwo za narrację” mówi w wielu otwartych wystąpieniach ceniony znawca literatury i kultury Przemysław Czapliński, a wyrażoną w książce *Poruszona mapa* (2016) potrzebę sformułowania nowej opowieści kreślącej wizję obecności Polski w Europie i świecie, w której przejrzy się cała wspólnota, powtarzają za wpływowym autorem nie tylko inni akademicy, ale też rozpoznawalni medialni komentatorzy. Z drugiej strony przedstawiciele elit symbolicznych z odwołania do „narracji” uczynili narzędzie walki politycznej w świecie podzielonym na radykalnie różne i zwalczające się opcje światopoglądowe. „Nie ma powrotu do narracji przeszłości” – piszą przedstawiciele partii rządzącej, „Polacy nie nabiorą się na kłamliwą narrację władzy” – odpowiadają rzecznicy opozycji. Wielu aktorów życia publicznego traktuje ten termin – na równi z „opowieścią” – jako epitet lub inwektywę, a określenia takie jak „nar-

racja ciepłej wody w kranie”, „opowieść o Polsce w ruinie”, „narracja smoleńska”, „opowieść służąca wojnie z gender”, „narracja symetrystów” stały się narzędziem piętnowania tych, którzy rzekomo takimi „narracjami” się posługują.

Aktorzy życia publicznego zarzucają innym „wpisywanie się w narrację” skompromitowaną lub co najmniej problematyczną, a także „kreowanie fałszywych narracji o Polsce i świecie”. Część publicystów i medialnych komentatorów analizuje fundamenty „narracji” poszczególnych partii politycznych, retorykę „narracji przeciwko elitom” lub zasoby symboliczne „narracji neoliberalnej”, inni diagnozują „brak spójnej narracji” w działaniach opozycji lub badają dylematy „lewicowej opowieści o prawach kobiet”. Za każdym razem chodzi o rekonstrukcję działań aktorów społecznych w kategoriach „narracji” – w tej perspektywie wszyscy oni albo snują mniej lub bardziej spójne i sensowne własne „opowieści”, albo zwalczają „narracje” przeciwników, albo też próbują wpisać się w jakieś ogólniejsze „narracje” kulturowo-społeczne. Te i podobne praktyki stają się przedmiotem namysłu osób publicznych, w którym „narracja” może być traktowana jako – przykładowo – repertuar argumentów, rozpowszechniony zestaw schematów interpretacyjnych, matryca kolektywnej wyobraźni, samowiedza będąca podstawą skutecznego działania czy opowiadanie, poprzez które tłumaczy się aktywność swoją lub swoich ideowych przeciwników. Elity symboliczne tropią również miejsca tworzenia popularnych „narracji”, ze szczególnym wskazaniem na media, partie polityczne, *think tanki*, ruchy społeczne oraz instytucje kultury.

Zrozumienie fenomenu „narracji” komplikuje zatem jej podwójna natura – jako kulturowo-politycznego pojęcia używanego w dyskursie publicznym i jako kategorii badawczej. „Narracja” – podobnie jak „populizm”, „skandal” i „mowa nienawiści” – należy jednocześnie do języka pola dziennikarskiego i politycznego oraz do języka analizy nauk humanistycznych i socjologicznych. W tym drugim przypadku „narracja” jest nie tyle narzędziem gry politycznej czy medialnej, co raczej przedmiotem poważnej refleksji. Pojęcie to weszło do kanonu między innymi teorii literatury, metodologii historii, kulturoznawstwa i wiedzy o sztuce, a także filozofii, refleksji politologicznej i socjologii. Dla wszystkich tych dyscyplin ważnymi punktami odniesienia pozostają klasyczne ujęcia teoretyczne powiązane z analizą kultury: morfologiczne analizy narratologiczne Władimira Proppa, zagadnienie monomitu i opowieści bohaterskich w ujęciu Josepha Campbella, Roberta Jewetta i Johna Sheltona, prowadzona przez Rolanda Barthes’a eksploatacja mitów wytwarzanych oraz przyswajanych przez zmodernizowane społeczeństwo czy analizowana przez Roberta Balesa rola „tematów fantazji” w życiu małych i dużych społeczeństw, a także rozwinięte na tej bazie pojęcie „wizji retorycznej” Ernsta Bormana, przy użyciu którego próbuje się rozpoznać między innymi typowe historie obecne w życiu danej grupy oraz sposoby mitologizacji ważnych dla niej heroiczych person.

Kilka dekad temu światowa humanistyka żyła diagnozą końca „wielkich narracji”, przez co rozumiano kres europejskich opowieści o postępującej emancypacji rozumu i wolności. Ich krytyka najgłośniejszy wyraz znalazła w książce Jeana-

-Francois’a Lyotarda *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy* (1997 [1979]). Z czasem ambicje badaczy stały się skromniejsze, a obiektem naukowego zainteresowania obdarzono „narracje modernizacyjne”, w tym rozmaite warianty wizji postępu zarówno w krajach rozwiniętych, jak i społeczeństwach przechodzących ustrojowe i gospodarcze reformy. W charakterystyce tak rozumianych opowieści transformacyjnych „narracja” pełniła głównie funkcję pojęcia uwrażliwiającego, nie dbano tu bowiem o naukową ścisłość, a z teorii narracji czerpano nader swobodnie. Zdecydowanie bardziej usystematyzowany charakter miały studia zakotwiczone w coraz bardziej wyspecjalizowanych polach problemowych powiązanych bądź z tradycyjnymi dyscyplinami, bądź z wielostronną narratologiczną teorią. Ilustracją mogą być tu choćby interdyscyplinarne badania społecznych tożsamości, dynamiki działań zbiorowych (w tym nowych ruchów społecznych) czy doświadczeń migrantów i uchodźców. Szczegółowa rekonstrukcja zróżnicowanego obszaru analiz narracji nie może być przedmiotem tego krótkiego wprowadzenia. Zainteresowani tym zagadnieniem czytelnicy odnajdą w literaturze przedmiotu solidne opracowania obrazujące złożoność i dynamikę zmian perspektyw inspirowanych kategorią narracji (np. Rosner 2003; Czarniawska 2004; Głowiński 2004; Bał 2012; Wasilewski 2012; Kulas 2014; Pawliszak 2017).

Trudno tu jednak pominąć choćby związane odniesienie do obecności tego zasadniczego pojęcia w socjologii i naukach o komunikowaniu. W przypadku socjologii użytek czyniony z pojęcia narracji nie był zazwyczaj prostą imitacją wiedzy wytworzonej w innych polach humanistyki. Wpływ

narratologii można rozumieć jako pośredni i często uzupełniający – swoista dla tej optyki terminologia oraz alternatywne instrumentarium metodologiczne spotykały się często z zainteresowaniami, dla których podstawą była tradycja socjologii jako odrębnej i samodzielnej dyscypliny oraz efekty jej wewnętrznego rozwoju. Przykładowo, kojarzone z „opowieścią” i wywiadem narracyjnym badania biograficzne miały solidną podstawę w fenomenologii społecznej i rozbudowanej tradycji socjologii interpretatywnej. Analizy biografii rozwijały się wielowątkowo, a relacje między „narracją” a „historią życia” porządkowano w tym polu w sposób nader złożony (por. Kaźmierska 2012). Co więcej, badania te łączą się często w socjologii z analizą pamięci indywidualnej i zbiorowej, namysłem nad „trudną” przeszłością i jej przepracowaniem na poziomie całej zbiorowości. Inny przykład to orientacja *storytelling*, którą od klasycznych badań narracji odróżnia na pewno zdecydowane wyjście poza tekst i zwrócenie uwagi na wielogłosowość reprezentacji rzeczywistości oraz mechanizmy kształtowania opinii i wywierania wpływu na odbiorców rozmaitych „opowieści”. *Storytelling* forsuje „rozumienie narracji w sposób dyskursywny w ścisłym związku z kontekstem i aktywnością uczestników sytuacji opowiadania” (Rancew-Sikora, Skowronek 2015: 9), a tradycja socjologiczna spotyka się tu między innymi z antropologią, psychologią dyskursywną, etnometodologią i analizą retoryczną. Zagadnienie perswazji, mobilizacji opinii oraz kontekstu istotne jest również we wciąż intensywnie rozwijającej się naukowej refleksji na temat „narracji” jako istotnego fenomenu współczesnej sfery publicznej. Przykładem może być narracyjna analiza dyskursu wyrastająca z zainteresowania

procesami nadawania znaczenia rozmaitym zjawiskom i definiowaniem sytuacji w przestrzeni społecznego komunikowania. Rekonstruowane w jej optyce struktury narracyjne „nie tylko kształtują wypowiedzi, ale także wyznaczają zbiorowe wyobrażenia i oparte na nich działania” (Pawliszak 2017: 80). Struktur tych poszukuje się w działalności polityków, aktywistów i ludzi mediów – na przykład w formułowanych przez nich „opowieściach politycznych” – czego ilustracją mogą być dzisiaj narracje dotyczące przyjmowania uchodźców w Europie i innych częściach świata.

Dystansując się od wyrażonego na początku problemu nadużywania kategorii „narracja” w szeroko rozumianej przestrzeni publicznej – jednocześnie nie problematyzując ani swoistej medialnej mody, ani istoty popularności omawianej tutaj kategorii wśród elit symbolicznych – autorzy prezentowanych w tym tomie artykułów próbują ocalić „narrację” jako kategorię naukową. W zakorzenionych w różnych tradycjach teoretycznych tekstach czytelnicy odnajdą analizy narracji zapewniających współczesną rzeczywistość społeczną oraz próby zrozumienia mechanizmów tworzenia określonych „opowieści” i ich instrumentalizacji.

Piotr Kulas analizuje antyestablishmentową narrację intelektualistów identyfikowanych z polskim środowiskiem konserwatywnym. Przedmiotem rozważań są tu paradoksy krytyki elitaryzmu łączonej z delegitymizacją elit III RP. Autor argumentuje, że krytyka, której nośnikiem są reprezentanci dyskursu prawicowego, nie tyle wzmacnia

egalitarystyczne procesy upodmiotowienia klasy ludowej i innych definiowanych jako pokrzywdzone w procesie transformacji systemowej grup, ile rekontekstualizuje hierarchiczny porządek społeczny i uprawomocnia nowe środowiska hegemoniczne w miejsce starych. Intelktualnym i metodologicznym zapleczem artykułu jest teoria krytyczna oraz perspektywa krytycznej analizy dyskursu.

Magdalena Nowicka-Franczak w artykule zatytułowanym *Transformacja w zmieniającej się narracji liberalno-lewicowej. Przykład publicystyki Grzegorza Sroczyńskiego i Rafała Wosia* problematyzuje transformację dyskursu liberalnego w warunkach zaostrzającego się sporu politycznego, w którym aktywnymi aktorami są między innymi rozpoznawalni publicyści. Narracja rozumiana jest tu jako „struktura dyskursu” przyjmująca postać lokalnie uwarunkowanego opisu zdarzeń i biorących w nich udział aktorów społecznych. Autorka rekonstruuje nową narrację liberalno-lewicową, której wyróżnikiem jest przede wszystkim niejednoznaczna ocena transformacji ustrojowej w Polsce. Istotne są tu jednocześnie pytania o źródła tej narracji, jej dyskursywną tożsamość, a także komunikacyjną produktywność.

Artykuł Jerzego Stachowiaka *Konserwatyzm i problem jego rozpoznawalności w dyskursie publicznym* wprost odnosi się do „narracji” jako terminu związanego z samowiedzą uczestników sfery publicznej i przez nich świadomie stosowanego, jednocześnie tematyzując różnicę między narracją jako kategorią medialną a kategorią z zakresu humanistyki i nauk społecznych. Punktem wyjścia dla prowadzonych rozważań jest tak zwana Deklaracja Paryska za-

tytułowana *Europa, w jaką wierzymy* – dokument przygotowany przez grupę konserwatywnych intelektualistów jako świadectwo zatroskania kondycją europejskiej wspólnoty. Systematyczna autorska analiza tekstu rozpatruje Deklarację Paryską jako „podręcznik dla dobrego konserwatysty czasów Unii Europejskiej”, w kontekście towarzyszących jej niepokojów, ukazując paradoksalny charakter argumentów oscylujących między eurosceptycyzmem a euroentuzjazmem.

Tomasz S. Markiewka w tekście *Ścielenie łóżka w polskim kapitalizmie. Narracja indywidualistyczna i jej krytycy* nawiązuje do analiz struktur narracyjnych związanych z polskim kapitalizmem. Głównym przykładem rozważanym przez autora jest rekonstruowana tu szczegółowo narracja indywidualistyczna, rozumiana jako „ogólna opowieść o świecie, która porządkuje mnogość informacji w ramach względnie prostej struktury, aby nadać sens rzeczywistości”. Opowieść ta zakorzeniona jest, zdaniem autora, w indywidualistycznym słowniku wolnego rynku i zasobach interpretacyjnych typowych dla retoryki neoliberalnej. W drugiej części artykułu autor rekonstruuje konkurencyjną dla opowieści indywidualistycznej kontrnarrację, wspartą argumentami autorów krytycznych wobec neoliberalnej wersji kapitalizmu, między innymi Ha Joon-Changa i Josepha Stiglitz.

Z kolei artykuł Karola Franczaka zatytułowany *Od creatio ex nihilo do Cool Britannia. Ku źródłom dyskursu kreatywności* próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób twórczość stała się współcześnie filarem narracji modernizacyjnej wiązanej z kategoriami innowacji, przemysłów kreatywnych, ekono-

mii kultury czy tworzeniem „kreatywnych miast”. Sceptyczne spojrzenie na pozornie linearną transformację popularnej idei ujawnia nie tylko nieciągłość i liczne pęknięcia w procesie zmiany sposobów rozumienia pojęcia, ale także niezamierzone funkcje współczesnych objaśnień genezy kreatywności.

Tom zamyka artykuł Tomasza Żaglewskiego *Wprowadzenie do narratologii transmedialnej jako projektu kulturoznawczo-medioznawczej archeologii. Casus politycznych narracji Kapitana Ameryki*. Artykuł jest próbą krytycznego omówienia i metodologicznego uściślenia tak zwanej narratologii transmedialnej jako programu analizy współczesnych zjawisk popkulturowych na przykładzie komiksów i ich multimedialnych reinterpretacji. Punktem wyjścia są dla autora istniejące ujęcia narratologii transmedialnej związane z logiką badań komparatystycznych. Przedstawiając solidną argumentację teoretyczną, autor sugeruje konieczność poszerzenia dominujących zastosowań prezentowanej optyki przede

wszystkim o perspektywę historyczną. Ilustracją sugerowanych zmian jest porównawcze spojrzenie na wybrane narracje towarzyszące fikcyjnej postaci Kapitana Ameryki, których kształt uzależniony jest od ewolucji czasowego, medialnego i ideologiczno-politycznego kontekstu.

Tematyka poruszona w artykułach zgromadzonych w niniejszym tomie nie wyczerpuje oczywiście szerokiego spektrum refleksji łączonych z kategorią „narracji” w socjologii i naukach o komunikowaniu. Prezentowany zbiór może być jedynie sygnałem zróżnicowania problemów i wielości ujęć rozpowszeczonych wśród badaczy zainteresowanych społeczną wiedzą ucieleśnioną w produkowanych przez współczesną kulturę opowieściach. Brak dogmatyzmu w sposobie rozumienia „narracji” i za każdym razem inny intelektualny dług zaciągany przez poszczególnych autorów ma swoje konsekwencje w rozbieżnościach teoretycznych, których różnorodność, jak mamy nadzieję, nie jest wadą, ale obiecuje poznawczy zysk.

Bibliografia

Bal Mieke (2012) *Narratologia. Wstęp do teorii narracji*. Przełożyły Ewa Kraskowska i Ewa Krajewska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Czapliński Przemysław (2016) *Poruszona mapa*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Czarniawska Barbara (2004) *Narratives in Social Science Research*. London: Sage Publications.

Głowiński Michał (2004) *Wokół narratologii* [w:] Michał Głowiński, red., *Narratologia*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, s. 5–12.

Kaźmierska Kaja (2012) *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos.

Kulas Piotr (2014) *Narracja jako przedmiot badań oraz kategoria teoretyczna w naukach społecznych*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4, s. 111–130.

Liotard Jean-François (1997) *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*. Przełożyli Małgorzata Kowalska i Jacek Migański. Warszawa: Aletheia.

Pawliszak Piotr (2017) *Analiza narracyjna dyskursu publicznego. W poszukiwaniu struktur kulturowych i procesów narzucania znaczeń*

formujących politykę ekologiczną [w:] Marek Czyżewski i in., red., *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno, s. 67–94.

Rancew-Sikora Dorota, Skowronek Katarzyna (2015) *O (nie)zbędności opowiadania. Refleksje teoretyczno-krytyczne na temat badań narracyjnych i perspektywy storytelling*. „Studia Humanistyczne AGH”, t. 14, nr 1, s. 7–24.

Rosner Katarzyna (2003) *Narracja, tożsamość i czas*. Kraków: Universitas.

Wasilewski Jacek (2012) *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*. Warszawa: Headmade.

Cytowanie

Franczak Karol (2018) *Od redaktora: Społeczeństwo we współczesnych narracjach medialnych i popkulturowych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 14, nr 4, s. 6–12 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.4.01>.

Society in Contemporary Media and Pop Culture Narratives

Abstract: In the first part of the introduction to the volume *Society in contemporary media and pop culture narratives*, the specificity of the category of “narrative” was problematized – as a cultural and political concept used in public discourse and as a research category. The theoretical contexts of the presence of the concept of “narrative” in sociology and the sciences of communication are also discussed. In the second part of the introduction, the thematic scope of the volume is characterized, which reflects the diversity of problems and the multiplicity of intakes disseminated among researchers interested in social knowledge embodied in the narratives produced by contemporary culture.

Keywords: narratives, symbolic elites, public sphere, culture analysis, media research